

КАМУНІКАТ.ORG

Андрэй Скурко

Маленькая скварачка ў вялікай кашы

Хочаце пабываць у беларускім Залатым Веку? Сядзьце за адзін стол зь пяцьцю беластачанамі й слухайце. Людзі з суседніх мястэчак будуць гаварыць кожны сваёй мовай — як у часы, калі беларушчына не была калдыфікаваная-перакадыфікаваная наркамамі й БТ. Красуе барвістае разнатраўе канчаткаў, іграе вымаўленьне, хвалі інтанацый абмываюць старажытны моўны мацярык, на якім паўсталі нашы Статуты й Біблія. Беларусы зь „вялікай зямлі” часьцей хаваюць свае хатнія мовы, замяняюць іх школьнай навамовай, пазбаўленай водару Залатога Веку. Водару скарынаўскай „рускай” мовы, якой нашы продкі гаварылі з Богам. Ці гучыць цяпер у царкве мова адной з самых старажытных у Эўропе Біблій? І якое яно ўвогуле, непадкантрольнае РПЦ беларускае праваслаўе? Вандроўку па Беласточчыне пачнем з Супрасьельскага манастыра — найбольшай св'ятыні гэтых земляў.

„У вас сьвятарства расслабленае, разьлененае, — кажа настояцель Супрасьльскага манастыра архімандрыт Гаўрыіл. — А мы тут мусім штодня змагацца. За кожную душу!” Серабрыстае аўто архімандрыта ляціць па шашы з хуткасьцю 80 км/г. Айца Гаўрыіла выклікалі ў Варшаву і абяцанае інтэрвію давялося пакуль адкласьці, задаволіўшыся бліцам між Супрасьлем і Беластокам. „Колькі ў вас манахаў?” — „Ваенная тайна! Скажаш мала — будуць лічыць, слабое праваслаўе, скажаш многа — недругі задумаюцца”. У прымружаных вачах айца Гаўрыіла бліскае іронія: „Вось колькі летась у вас на Гарадзеншчыне новых сьвятароў зьявілася ў прыходах? Ня ведаеш? А мы ведаем! У нас выведка — як у Ватыкану. Іначай тут нельга!..”

Архімандрит даімчаў мяне да Беластоку за пятнаццаць хвілін. Аўтобусам ехаць хвілінаў сорок. Праўда, палову часу займае дарога праз сам Беласток. Горад запамінаецца мноствам перадвыбарнай рэкламы: сёлета Польшча перажыла прэзыдэнцкую й парлямэнцкую кампаніі. Ды што горад — каляровыя ўлётки з тварамі кандыдатаў расклееныя нават у лесе на дрэвах. Прынамсі, уздоўж шашы.

Супрасьльскі манастыр стаіць воддаль мястэчка. Музыка старой архітэктуры. Чаму цяпер не будуць так прыгожа? І адкуль у продкаў была такая яснасьць стылю? Мо папросту „Русское Радио” ня слухалі?

Дыямэнт манастыра, Дабравешчанскую царкву, зьнішчаную ў вайну дазваньня, пачалі адбудоўваць дваццаць гадоў таму. Беларускі ўрад у пачатку 1990-х гадоў выдаткаваў на сьвятыню 200 тысяч штук цэглы й 500 кв. м. граніту. Першы камень у падмурак закладаў тагачасны япіскап беластоцка-гданьскі Сава, цяпер мітрапаліт Польскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. Сёньня сястра Сынкваіцкай і Маламажэйкаўскай цэркваў падпірае неба магутнымі вежамі. І яшчэ на дваццаць гадоў рэстаўратарам досыць працы ў Супрасьлі — левае крыло

манастырскіх будынкаў пакуль цалкам нежылое. Вакол снуюць работнікі. На пажухлай восеньскай траве стаяць дзве цыбулепадобныя макаўкі, абабітыя медзьдзю.

Уланская бабка

Застаць у манастыры кагосьці са сьвятарства ўдалося ня зь першага разу. Пасьля працяглых званкоў дзьверы манастырскай прыёмнай адчыніла кабета. Сталая, у белым кухарскім халаце. „А архімандрыта няма. І нікога няма. Дзьмітраўская субота — дык яны на могілках усе”. Чакаючы прыёмнае гадзіны, туляюся Супрасьлем. Золкая раніца. Над камямі сьцеляцца ўтульныя восеньскія дымы. Акуратныя шалёванья й цагляныя хаткі, ружы ў палісадніках, на кожнай брамцы — надпіс: „Uwa, ostru pies”. Нават калі той „пес” — кату па пяту.

Супрасьль патроху ператвараецца ў курорт. Экалёгія й здаровы клімат вабяць сюды прыезджых з Варшавы й Цэнтральнай Польшчы: квадратны мэтар зямлі тут каштуе як у сталіцы. Дзе-нідзе на вуліцах відаць указальнікі: „Найманьне пакояў”. Праўда, турыстычная інфраструктура толькі ў пляхах. Яна мусіць паўстаць у наступныя дзесяць гадоў на грошы Эўразьвязу. Пакуль-жа ў золкія 8 гадзін раніцы ў мястэчку няма дзе дзецца. Адзіны заўважаны „Бар” працуе ад 11-й. І прэзэнтую „рэгінальную кухню”. Страва дня — „бабка бульбяная, уланская”.

У шапіку з прэсай, побач з цэнтральнымі „Газэтай Выборчай”, „Жэчнасполітай”, ляжыць „Наш Дзеньнік”, газэта праварадыкальнай Лігі Польшкіх Сем’яў. Гэтая газэта прадаецца нават у прадуктовых крамах. Кожны нумар прысьвечаны пэўнай мясцовасьці й мае каляровую ўкладку з этнаграфічнымі хаткамі, народнымі строямі, зьвярамі й птушкамі. Газэта беларусаў у Польшчы „Ніва” — у далёкім куце, заторкнутая за дзіцячыя кніжкі. Ківаю кіяскёрцы: „Ці добра „Ніва” прадаецца?” — „Прадаецца”.

У Супрасьлі два касьцёлы. Той, каторы бліжэй да манастыра, быў перад вайной лютэранскай кірхай. Куды

падзеліся пратэстанты? Хто за немцамі падаўся на Захад, хто ў глыб Польшчы, рэшта распусьцілася між праваслаўных і каталікоў. Зранку былая кірха зачыненая. У касьцёле імша. Шэсьць бабулек у махеравых барэтах, ксёндз і копія іконы Маці Божай Вастрабрамскай у алтары. „Гэта з раніцы, людзі-ж усе на працы, — камэнтуе прадавачка мясцовага супэрмаркету, эўрапэізаваная цётка-магазіншчыца. — А так два касьцёлы сябе спраўджваюць”. Зь пяці тысяч насельнікаў Супрасьлю праваслаўных семсот чалавек. „Калі царквы не было, яны ў касьцёл хадзілі некаторыя. Дзеля цікавасьці, або як...” — „Калатні няма. Ксёндз з папом размаўляюць”, — дадае стары, што падграбае лісьце ля касьцёлу.

Апошняя супрасьльская „калатня” тычылася катакомбаў — рэшткаў царквы Ўваскрасеньня Хрыстова паблізу манастыра. У яе скляпеньнях хавалі заснавальнікаў Супрасьльскага манастыра. І пахаваньні, і сама царква былі зьнішчаныя пасля вайны. Спрэчка за гэтыя раскапаньня падмуркі — апошняе водгульле змаганьня за ўвесь манастырскі комплекс, які ў сваім доўгім жыцьці пабыў і праваслаўным, і вуніцкім. Катакомбы ўрэшце засталіся за манастыром. Цяпер яны абнесены будаўнічай стужкай. Побач, як абарог, — праваслаўны й каталіцкі крыжы, счэпленыя агульнай папярэчынай.

Манастыр на курорце

„У касьцёле няма такога духу моцнага, такой містыкі, як у нас. У некаторых рыма-каталіцкіх кляштрах дапускаецца, каб манахі займаліся мэдытацыямі нават не хрысьціянскіх культураў. Каб узмацняцца духоўна. У нас гэта непадумна. Наша крыніца — блագадаць Духа Сьвятога, жыцьцё па Эвангелью. Калі людзі жывуць па Эвангелью, удзельнічаюць у таінствах, каторыя дае царква, абшчаюцца духоўнымі цэнтрамі, каторыя праабражаюць чалавека, даюць яму новы напрамак, узмацняюць у духоўным жыцьці. Такімі крыніцамі духоўнымі, да якіх людзі спакон вякоў хадзілі

й ездзілі, зьяўляюцца манастыры, цудатворныя іконы, сьвятыя мошчы, Афонская гара ў Грэцыі, Кіева-Пячэрская лаўра, у вас Жыровіцкая абіцель, Троіца-Сергіева лаўра на Русі, другія манастыры, намоленыя вякамі, благодатныя...” Мы гутарым з архімандрытам Гаўрыілам у манастырскай перадканцылярыі. Салідная разьблёная мэбля, фатэлі, кілімы. На сьценах — самыя розныя карціны: ад рэалістычнага Сергія Раданскага да імпрэсіяністычнага афорціка сьвятой гары Грабаркі. Гэта ўсё падарункі манастыру ад вучняў. Сам айцец Гаўрыіл у манастыры ад самага яго адраджэньня. Спачатку яны тут былі ўдвох з намесьнікам. Намесьнік цяпер — япіскап Мірон, апякун праваслаўных салдатаў польскага войска. Той „япіскап з калашніковым”, што лётаў у Ірак да сваёй частвы.

Іканапісная школа на Беласточчыне адна — у Бельску. Але пры кожным манастыры ёсьць свая майстэрня. Чым яшчэ займаецца брація? Хто на што здольны, кажа айцец Гаўрыіл, раздрукоўваючы мне на ксэраксе копію манастырскага распарадку дня. Госпад прызывае людзей у манастыр і тыя, каторыя надаюцца да школы, ідуць у сэмінарыю, у акадэмію. Іншыя дапамагаюць кухарцы на кухні, нехта водзіць экскурсіі, паслушнікі працуюць на падворку. Дый людзі цэлы дзень ідуць — трэба прымаць. Тыя, хто мае слых, сьпяваюць у невялікім манаскім хоры. Апроч яго пры манастыры ёсьць дзіцячы хор „Загадка”. „Дзеці самі так назвалі. Бо, вядома, заўжды гатуецца хор, каб акуратна сьпяваць, а бывае ня выйдзе ім што-небудзь. Пагэтану загадка — як выступім”, — тлумачыць архімандрыт. На бліскучыя кубкі й граматы, якія „Загадка” атрымала за выступы ў Грэцыі, Нямецчыне, Расеі, Беларусі, самой Польшчы, адведзеная цэлая шафка.

Айцец Гаўрыіл цешыцца з курортнае будучыні Супрасьлю. Манастыр — найпершы пункт усіх экскурсіяў. „Гэткім чынам мы абуджаем у людзях цікавасьць да пра-

васлаўя”. Звініць званок: прыехалі школьнікі на экскурсію. Айцец Гаўрыіл вядзе паказаць царкву Яна Багаслова, што месціцца проста ў жылым корпусе, пакуль яе не запаланілі экскурсанты. Невялікі прыцемнены храм. Перад іконай Усіх беларускіх сьвятых гарыць лампадка. Царква моцна пацярпела ў 1956-1959 гадах, яе мусілі зусім разабраць... Словы архімандрыта абрывае званок сотавага тэлефону. І айцу Гаўрыілу, і братам-манахам, што маюць асаблівыя службы, можна карыстацца мабільнікамі. Але фатаграфаваль, як ён гаворыць, айцец Гаўрыіл забараняе.

Каля манастырскай кухні натыкаемся на прыхілены да сьцяны чырвона-зялёны сьцяг. „Во, насаджвалі на чаранок, — крыху сумеўшыся тлумачыць архімандрыт, — каб паставіць у афіцыйнай залі, зь іншымі сьцягамі”. Мо гэта неяк звязана з тым, што напярэдадні манастыр наведала здымачная група БТ?

З натугай адчыняюцца каваныя дзьверы ў галоўны супрасьельскі храм. Дзіўна, але гіганцкая, магутная звонку царква ўсярэдзіне ня дужа вялікая. Абарончае дойдзтва — не паветраная готыка. Грубыя сьцены, магутныя скляпеньні, невялічкія вокны-байніцы. На трохмэтровай вышыні ад падлогі — пас беларускай цэглы. Яна сьвятлейшая за мясцовую. Айцец Гаўрыіл пстрыкае рубільнікамі й электрычнае сьвятло залівае храм. Няма яшчэ тынкоўкі, росьпісаў. Будуць фрэскі, новы іканастас, спасыды — спэцыяльныя крэслы, за якімі можна й стаць, і сядзець. Асаблівы гонар айца Гаўрыіла — хорас-панікадзіла зь іконамі сьвятых апосталаў і прарокаў: „Такога ў вас у Беларусі няма”. Тут — копія чудатворнай іконы Божай Маці Супрасьельскай. Арыгінал быў вывезены ў 1914 годзе, падчас бежанства, у Маскву й там прапаў.

Ідзе нежылым манастырскім крылом. Звонку ён мае выгляд — увесь корпус накрылі мэталадахоўкай, паўстаўлялі эўравокны. У 2005 годзе манастыр атрымаў

зь дзяржбюджэту Польшчы два мільёны золотых на рамонт. Але ўсярэдзіне працы яшчэ — пачаць і скончыць. „Як ёсьць фінансы, дык мы рамантуем, як няма — чакаем і молімся, каб Госпад паслаў каму-небудзь сьветлую думку ахвяраваць на манастыр”, — гулка разносяцца калідорам словы айца Гаўрыіла.

Тут месьціца невялікая друкарня. Працуюць у ёй чалавек пяць — мужчыны й дзяўчаты. Зараз яны робяць „мірскія кніжкі” — выконваюць замову Нарваўскага заводу, які займаецца трактарамі. Невялікі „Пронар”, што жвава беге знадворку — вынік гэтага плённага супрацоўніцтва. Паслушнікі парадкуюць на прычэп трактару старыя рамы й бясплатна развозяць на апал прыхаджанам сталага веку. Айнец Гаўрыіл разважае, пазіраючы на адстаяныя катакомбы: „Добра па-суседзку жыць. Касьцёл у Польшчы найбольшы. Павінен памагаць меншым цэрквам, пазьбягаць цяжкіх сытуацый. Гісторыя складаная. Трэба папроста быць адкрытым”. Ізноў зьвініць мабільнік: „А-а, добраго здароўічка...”. Гэта вярнуўся з Грэцыі навуковы кіраўнік доктарскай дысэртацыі айца Гаўрыіла.

Топ-навіна для праваслаўных

Нашы беластоцкія суродзічы паперадзе ўсіх беларусаў увайшлі ў Эўразьвяз. У прыватнасьці, гатэль „Туркус” яўна перажыў укладаньне эўразьвязаўскіх грошай. Эўрапакеты на вокнах, Інтэрнэт, швэдзкі стол з раніцы. Праўда, зарэтушаваць размах сармацкай гасьцінасьці не ўдалося. Падлогі ў пакоях выкладзеныя белаю пліткай 30x30, замест сьцяны — шафа-купэ зь люстэркамі. Адсоўваеш адну сэкцыю — трапляеш у лазенку, адсоўваеш іншую — трапляеш, уласна, у шафу. Прычым туды трэба заходзіць. Куды там Старой Эўропе зь яе культам кампактнасьці, пакручастых лесьвічак і алягічных калідорчыкаў. Праўда, з вакна „Туркусу” адкрываецца від на цудоўны барочны касьцёл — калі глядзець паўзверху бэнзапраўкі. Беластоцкія храмы

не абыдзеш за тыдзень. Іх тут больш, чым у двухмільённым Менску. Папросту сядзьце ў душэўны гарадзкі аўтобус, электроннае табло якога паказвае, апроч інфармацыі пра маршрут, чые сягоньня імяніны. І пабачыце канструктывісцкі касьцёл, падобны адначасова як да стамбульскага мінарэта, так і да менскай Опэры. Або постмадэрную царкву, архітэктар якой спалучыў готыку з суздальска-ўладзімірскім стылем. Галоўны праваслаўны храм Беластоку — сабор сьв. Мікалая, побач якога месціцца рэзыдэнцыя япіскапа беластоцка-гданьскага Якуба. У дольнай залі сабору зь верасьня йдзе польскамоўная служба. Яе ўвядзеньне было топ-навіною гэтага году для беластоцкіх праваслаўных.

Усяго праваслаўных у Польшчы каля 500 тысяч. Нездзе палова зь іх — этнічныя беларусы. Астатнія — украінцы, палякі, лэмкі, каторыя сябе ўкраінцамі ня лічаць. У большасьці царкваў Польшчы служаць па-царкоўнаславянску. Толькі япіскап-патрыёт Пярэмышльскай япархіі ўвёў ва ўсіх сваіх храмах украінскую службу. На Беласточчыне скрозь па-беларуску маліліся толькі ў часе вайны. Цяпер беларускую службу можна паслухаць у адной царкве сьв. Сафіі ў Беластоку. Польскую — ужо ў чатырох царквах: сьв.св. Кірылы й Мятода ў Вроцлаве, Сьв. Тройцы ў Варшаве й дзвюх беластоцкіх — Сьв. Духа на Антанюку й сьв. Мікалая. Служба, разьлічаная на праваслаўных палякаў, бывае раз на тыдзень у дольных царквах. Але хто такія праваслаўныя палякі? Ці ёсьць яны? „Гэта людзі аднаго пакаленьня, — пэўны гісторык і багаслоў, прафэсар Антон Мірановіч. У наступным пакаленьні яны або пераходзяць да каталіцызму, або вяртаюцца да сваёй сапраўднай нацыянальнасьці. Сьвятары кажуць, што гэта служба для праваслаўных, якія маюць польскае нацыянальнае пацучьцё й для тых, хто жыве ў зьмяшаных шлюбах. Але большасьць прыходзіць туды зь цікавасьці...”

Бардзо задоволёны

Спусьціўшыся па крутых сходах у дольную царкву пры саборы сьв. Мікалая нібы трапляеш у часы катакомбнага хрысьціянства. Цэркаўка маленькая, сорок-пяцьдзясят прысутных запаўняюць яе ўсю. Тыя, што запазьніліся, стаяць на сходах — да канца службы людзей набіраецца аж да самага іх верху. Пакуль малады бацюшка моліцца па-польску, людзі моўчкі хрысьцяцца. Калі ж чытае „Ой-ча наш” і „Верую” па-царкоўнаславянску, яго суправаджае зладжаны хор вернікаў. У царкве многа моладзі. Вялікавокая выпускніца Бельскага Беларускага Ліцэю, якая слова ў слова паўтарала за бацюшкам царкоўнаславянскія малітвы, ня лічыць, што ў Беластоку запатрабаваная служба па-беларуску. „У Гайнаўцы мо ці ў Бельску, але ня тут. Здаецца, і ў Беларусі больш карыстаюцца расейскай мовай...” Гаворыць яна па-польску.

Тры сталыя пані ў барэтах першы раз тут, але „бардзо задоволёны”: „Сувязь з царкоўнаславянскай мовай перарвалася, расейскай у школах ня вучаць, дзецям ужо нічога не зразумела. Па-беларуску маліцца? Навошта? Усе-ж беларусы на працы тут карыстаюцца польскай мовай. Могуць і службу разумець...”

Высокі рудаваты Вячаслаў таксама вучыўся ў Бельску („мы там многа сьнявалі па-беларуску народных песень”). Пасьля скончыў гандлёвую школу, быў на стажжах у Нямецчыне, на захадзе Польшчы. Кажа, там жывуць іначай: „Не глядзяць, ці ты брат, ці сын, бяруць на працу па здольнасьцях. А тут могуць яшчэ й палкі ў колы ставіць, калі занадта актыўны... У Беластоку людзі чакаюць, што нехта ім дапаможа. Створыць прадпрыемства, возьме на працу. Самі не парупяцца”. На польскую багаслужбу ён прыйшоў упершыню, зь цікавасьці. На яго думку, патрэба ў ёй ёсьць. „У Варшаве польскую службу ў царкве ўводзілі мае аднагодкі”, — кажа Вячаслаў зь нейкім адценьнем гонару. Падобна выказаўся й Дарыюш Жданюк, кіраўнік моладзевага праваслаўна-

га брацтва: „У Польшчы *толькі* чатыры царквы, дзе служба йдзе на мове тытульнай нацыі”.

Качынскі галасаваў супраць

„Для мяне гэта не пагроза, — пагаджаецца дэпутат Сойму Яўген Чыквін. — Ня думаю, што пры маім жыцці на польскія службы будзе хадзіць больш за пару працэнтаў гэтых людзей, якія й так сябе палякамі лічаць. А можа бяз гэтага яны наагул не пайшлі-б у царкву”. Ён ад 1989 году прадстаўляе Беласточчыну ў парламенце. Чыквін дабіваўся прыняцця Закону аб стаўленьні дзяржавы да Праваслаўнай Царквы, паводле якога Царкве адышла раней канфіскаваная маёмасць. Другая заслуга Чыквіна — Закон аб нацыянальных меншасцях. „Частка польскай эліты, перад усім правыя, не хацелі яго, — распавядае дэпутат. — Пакт, які цяпер кіруе дзяржавай, Права й Справядлівасць, усе 100% галасавалі проці гэтага закону. Казалі, яго прыняццё падарве базавыя прынцыпы польскай дзяржавы, будзе пагражаць тэрытарыяльнай цэласці. І гэта ў сытуацыі, калі ўсіх меншасцяў у Польшчы — 2,5%. Закон прайшоў зь перавагай у пару галасоў — левыя мелі тады вялікую фракцыю. Цяпер ён бы не прайшоў. Але Польшча ў ЭЗ, дзе правы меншасцяў становяцца лямбдававай паперкай для дзяржавы. І цяпер у гэтым канфлікце гродзенскіх палякаў, калі мяне пытаюць журналісты, я кажу: канешне, Польшча прыняла такі добры закон аб сваіх мяншых, мы маем права — маральнае — чакаць, што палякаў будуць трактаваць дастойна ў Беларусі”.

Свежы яшчэ ўспамін і пра прэзідэнцкія выбары. Чаму выбарцы Гайнаўскага павету так масава галасавалі за Дональда Туска, хоць на Беласточчыне большасць галасоў узяў Качынскі? „Качынскі — гэта польская правая партыя, звязаная з Каталіцкім Касцёлам, — кажа Чыквін, — а нашы людзі гэтага пабойваюцца інстынктыўна. Таму й у „Салідарнасць” ня ішлі сваім часам, бо яна была звязаная з каталікамі”.

Хай яе, тую палітыку

У 2003-2005 гадах дэпутат Чыквін узначальваў польска-беларускую міжпарлямэнцкую групу. „Два пераходы новыя адкрылі: у Белавежы й на Аўгустоўскім канале. Рабілі сумесныя дзеянні ў справе аховы Белавескай пушчы. Праўда мы, як дэпутаты, больш слухалі на тых паседжаньнях, а гаварылі лесьнікі, спецыялісты... Зь беларускай стараны ў міжпарлямэнцкай камісіі Чаргінец старшыня. Я прапанаваў: давайце нейкімі канкрэтнымі справамі будзем займацца. Палітыку тую, хай яе... І яны пагадзіліся...”

Час ад часу спадару дэпутату даводзіцца гаварыць гучней, бо за сьцяною гудзе электрадрыль. У рэдакцыі часопісу „Przegląd Prawosławny”, які займае два пакойчыкі ў адной зь беластоцкіх друкарняў, сканчаецца рамонт. Яўген Чыквін — рэдактар гэтага часопісу. Выходзіць „Пшэглэнд” па-польску, але зь беларускімі, украінскімі й расейскімі ўстаўкамі. Прадаецца ён ва ўсіх цэрквах Беларускай праваслаўнай царквы. У верасьнёўскі нумар укладзеная ўлётка са справаздачай дэпутата за мінулыя чатыры гады ў Сойме. У кастрычніцкім паведамлялася, што Яўген Чыквін зноў абраны ў Сойм 14 181 голасам. На вокладцы лістападаўскага — Яўген Чыквін з патрыярхам Алексіем II і мітрапалітам Савамам адчыняе ў Маскве выставу, прысьвечаную польскаму праваслаўю. Існаваньне праваслаўных палякаў дэпутат пацьвярджае. „Ёсьць карэнныя палякі — нямнога — якія прынялі праваслаўе. Але ёсьць і беларусы, што проста ў працэсе асыміляцыі сябе адчуваюць ці дэкларуюць палякамі, хаця іх дзяды яшчэ былі беларусамі ці ўкраінцамі. Але яны нашы людзі, радыкальна адрозніваюцца ад палякаў. Цікава, што праз два ці тры пакаленьні яны вяртаюцца да беларускай самаідэнтфікацыі. Так што яны ня страчаныя назусім, бо праз царкву маюць кантакт з усходнеславянскай культурай”.

Думку аб тым, што царква, трымаючыся царкоўна-славяншчыны, кансэрвуе мэнталітэт тутэйшага, не дае

людзям самаідэнтыфікавацца, і ўрэшце спрыяе палянізацыі, ён адкідае: „Без праваслаўя не было-б і беларускага нацыянальнага жыцця!” Як прыклад — беларусы-каталікі, што жывуць у ваколіцах Саколкі. „Іх гаворкі бліжэйшыя да літаратурнай беларускай мовы, чым беластоцкія, але там усе лічаць сябе палякамі. Беларусы палянізаваліся, пераяжджаючы ў гарады, у зьмяшаных шлюбках. Людзі намагаюцца хаваць сваю адрознасць. Слабае тут беларускае культурнае жыццё, слабыя кантакты зь Беларусью — ну на што абарперціся? Культура польская, і тэатры, і кіно, і музыка. Кантакты адрэзаныя яшчэ пры савецкай уладзе. А службы па-беларуску непазьбежна ўвядуць. Царква-ж ня можа адмовіць, калі людзі ходзяць, просяць”. Калі я заўважаю, што й ходзяць жа, і просяць, высьвятляецца, што ходзяць ня тыя. „Бывае так, што ў нас узьнімаюць гэтую тэму людзі ня вельмі царкоўныя. Каб пакрычаць, што няма службы па-беларуску. А як увядуць, дык ня прыйдуць...” На гэты закід рэдактар „Нівы” Яўген Вапа адно ўсьміхнуўся й сказаў: „А вось хай увядуць. Хай увядуць!”

„Нейкі рытуал”

Чаму гэта так важна? „Бо праваслаўе тут яднае. Выразна, — кажа Ян Чыквін, старшыня беластоцкай суполкі пісьменьнікаў. — Ня мова. Беларусы ў гарадах гавораць па-польску, у вёсках — на дыялекце. Багаслужба па-польску паскарае працэс асыміляцыі. Палякі будуць памалу націскаць на япіскапаў, каб перавесці набажэнства на польскую мову. Палякам на гэтым залежыць.

Нас змушаюць быць палякамі ў сваіх паводзінах, мове, традыцыях, сьвяткаваньнях. Калі ідзеш даваць імя дзіцяці, падказуць іншае. Канешне, калі адмовішся — няма расстрэлу. Але падказваюць. У школе таксама. Ледзь зьвініць званок на перапынак, настаўніца беларускай мовы гаворыць: „Dzieci, proszę ciszej!”. І дзіця адчувае, што ўрок беларускай мовы — гэта нейкі рытуал.

А тут ужо нармальнае жыццё пачынаецца. А там было ненармальнае”.

Георгі Валкавыцкі, першы рэдактар беларускага тыднёвіка „Ніва” кажа, што яго газэта пашыралася зольшага сярод праваслаўных. „З каталікоў яе выпісвалі адзінкі. Быў у Новым Двары дзядзька — яго браты-ксяндзы загінулі ў Сыбіры. Выпісваў, але карэспандэнтам стаць не схацеў. З-за асяродзьдзя. І было чаго. Вунь у 1956 годзе ў Міхалове зь бібліятэкі ўсе беларускія кніжкі, якія былі, спалілі на пляцы. „Ніву” часам выкідалі з шапікаў. А нават калі й не выкідалі, то калі падыдзе хто купляць, а яму кажуць: „Навошта табе гэта камуністычнае гаўно?..”

Нацыянальныя праблемы трансфармуюцца ў палітычныя, палітычныя ў рэлігійныя. Няма ў сьвеце ніводнай бязболеснай мяжы. І на старыя траўмы накладваюцца новыя. Беластоцкі парадокс: з аднаго боку ўсе нацыянальныя арганізацыі тут маюць якую-ніякую дзяржаўную датацыю, зь іншага, кажа прафэсар Антон Мірановіч, „усе дзеянні й рэлігійных, і грамадзкіх польскіх устаноў накіраваныя на тое, каб абмежаваць беларускае нацыянальнае жыццё. Во да чаго даходзіць: у інтэрвію газэце „Кур’ер Паранны” я сказаў, што беларусы ў нас маюць свае праблемы. А журналіст напісаў, што беларусы Беласточчыны маюць такія самыя праблемы, як палякі на Гарадзеншчыне. І ўсе газэты тыдзень пісалі, які я вораг Польшчы й прапаноўвалі мне выехаць у Беларусь... Польскай дзяржаве выгадна, каб беларускі рух быў абмежаваны да афіцыйных арганізацый, без нармальнага грамадзкага жыцця беларусаў. Ня ў тым справа, што баяцца. У польскай палітыцы заўжды ёсьць тэндэнцыя палянізаваць нават тыя малыя групы, што засталіся...” Беларусы Беласточчыны багата кажуць пра асыміляцыю, пра тое, што ім няма адкаго спадзявацца помачы. Беларускай уладзе нявыгадна бараніць іх нацыянальныя правы, бо сьледам зноў

чакай заявы аб нацыянальных правах ад уласных беларусаў. Дэмакратычнае-ж грамадства небеспадстаўна бачыць у Польшчы стратэгічнага партнёра, які, у адрозненні ад Расеі, ня будзе блытаць палітыку з эканомікай. І ўсё-ж вырашэньне беластоцкай праблемы ляжыць за ўсходняй мяжой. Гэты балючы вузел разьвязацца тады, калі скончыцца час палітычных парыяў. Калі тэлебачаньне, якое транслюецца на памежныя рэгіёны, будзе сапраўды беларускім. Калі ў праваслаўных цэрквах Беларусі пачнуць служыць па-беларуску. Калі „беларускай культурай” перастануць называць адно этнаграфізм і безгустоўнасьць. Калі, урэшце, беларускую валюту будуць прымаць у замежных абменьніках. Калі Беларусь стане Беларусьсю. Да тае пары беластачане могуць разьлічваць толькі на ўласныя сілы й цвёрдасьць духу, якія можна чэрпаць са Скарынавай Бібліі. Чаму — патлумачыў айцец Рыгор Сасна.

Зямля Рускай Бібліі

Вёска Рыбалы ляжыць між Заблудавам і Бельскам. Асфальт, акуратныя платы й хаты, ахайная царква — у нас казалі-б „мураўёўка”. Побач — пяцімэтровы драўляны крыж, які дзіцячая рука размалявала выявамі анёлаў і сьвятых. Такую акцыю — каб дзеці ўпрыгожвалі крыжы пры цэрквах — прыдумаў мастак Лявон Тарасвіч. „Дзе-ж тут бацюшкаў дом?” — запытваю ў цёткі, якая цягне ваду са студні. Яна гаворыць да мяне палескім дыялектам. І маю беларускую разумее цудоўна. „У нас людзкі бацюшка. Ён любога прыіме”, — кажа яна, ведучы мяне да абсаджанай туямі хаты з высокім ганкам. На званок выйшаў сам айцец Рыгор. Высокі, асаністы, без барады й зь белаў калараткай на чорнай кашулі. У бацюшкі госьці — прыехаў вучань, які зараз працуе на захадзе Польшчы, пад Вроцлавам, прыехалі дачка й сын зь сем’ямі. Дзіцячыя галасы, на падлозе раскіданыя цапкі, вялікі стол. Госьці, спажываючы гарачыя флякі, гамоняць міжсобку „хатняй” мовай.

— Тут ніколі не было чыстай літаратурнай беларускай, тым больш украінскай мовы, — кажа айцец Сасна. — Кожная вёска мае сваю гаворку. Мая парафія знаходзіцца ў межах даўняга Падляшскага ваяводства, а тут пяць кілямэтраў за рэчкай, пад Заблудаў, было Троцкае ваяводства. Дык тут інная мова, а там інная. Напэўно, яна не такая, як у Менску або як літаратурная мова, але гэта мова, на якой пісаліся Статуты, на якой да 1607 году выдаваліся ўсе ўказы, фундацыі. Гэта мова Бібліі Скарыны. І, вы знаеце, для мяне асабіста — гэта найцаньнейшае. Тое, што мы зьяўляемся нашчадкамі той мовы, таго разгавору, які меў назву „рускі”.

Кабінэт айца Рыгора абстаўлены кніжнымі паліцамі з духоўнымі кнігамі, фаліянтамі энцыклапедыяў, архіўнымі тэчкамі. Кампутар зь невялікім маніторам, на іншым стале — ноўтбук. Разам з матушкай Антанінай айцец Рыгор Сасна піша артыкулы й кнігі. За 36 гадоў іх назбіралася больш за тры сотні. Зараз матушка складае свой радавод, а бацюшка — даведнік цэркваў Заходняй Беларусі за польскім часам. І вельмі пакутуе ад недахопу крыніцаў. „За саветамі ў вас назвы многіх мясцовасцяў змяніліся. Бывае цяжка адшукаць як цяпер многія вёскі й гарады называюцца”. Якім коштам выдаюцца яго кніжкі? „Тое, што я не прап’ю, не пракуру — тое ўкладу ў макулятуру”, — смяецца айцец Рыгор.

Прыход у яго збольшага пэнсійны. За год хрысціў толькі дваіх, а пахаваў дваццаць пяць. „Але ў вас, я чуў статыстыку, 56% сем’яў разводзіцца, — кажа айцец Рыгор. — Гэта-ж трагедыя для дзяржавы, для народу...”

Найменшая пэнсія ў Рыбалах — 150 даляраў. Маладыя выяжджаюць у гарады, шукаючы працы. „Бо на вёсцы якая работа? Ну, птушкафэрму, што была некалі дзяржаўная, прыватнік узяў. Там раней дзевесце чалавек рабіла, а цяпер дваццаць”. Ад тых курэй „курнікамі” называюць блэчныя дамы збудаваныя для рабочых птушкафабрыкі. Толькі там у ваколіцы ёсць каталікі.

„Панаяжджала людзей з розных старон. 36 сем’яў праваслаўных, 28 каталіцкіх. Двое аж з Казахстана — таксама каталікі. Яна Тацяна, ён Васілій...”

Да 1989 году было цяжэй. Я добра тыя часы помню. Калі штось будуваты, трэба было прашэньне пісаць. Але давалі рады... Калі я хадзіў з калядой, заходзіў да першага сакратара партыі, дык той, панятно, стаяў за дзвярыма, а жонка прымала. А потым мы разам чай пілі. У нас не было такога, як у вас. Было, можа быць, крыху, дзеля страху юдэйскага. А, напрыклад, калі я бараніў царкву ў Цеханоўцы, дык жонкі міліцыянэраў былі маімі найлепшымі прыхаджанкамі. І яны ўтрымалі царкву. Яе хацелі ці католікі забраць, ці на музэй. А я пастанавіў не аддаваць на музэй. Яны дапамагалі, работнікаў трымалі, кармілі”.

Зараз з будоўляй прасьцей, цешыцца айцец Сасна. Вунь у Зьверках пад Беластокам паўстае цэлы комплекс — манастыр на дваццаць маладых манашак. Ён відаць ад дарогі. Незвычайны — паднесены на калянадзе.

„Нас тут засталася горстачка — нават па афіцыйнай статыстыцы запісалі нас 50 тысяч беларусаў, тысяча ўкраінцаў на Беласточчыне. У Польшчы 95% католікаў астатнія ўсе — 5%. Гэта, можна так сказаць, маленькая скварачка ў вялікай кашы. Праўда, стараемся, і цэрквы нашыя няблага выглядаюць, і кніжкі друкуем...”

Асаблівасьць аўтобусных прыпынкаў Беласточчыны — на 4 зь 5 няма раскладу руху. Усё ахайна пазьдзірана й выпалена дзіцячай рукою. Маю надзею, ня той самай, што расьпісвала крыжы ля цэркваў. Таму хвілінаў сорак стаю ў Рыбалах, чакаючы хоць на які аўтобус. Раптам побач спыняецца маленечкі „Фіат”: „Да Бялэгостоку?”. За рулём — сівы спадар у сінім гарнітуры пад гальштукам. „Колькі?” Усьміхаецца: „Ніц”. Мушу, відаць, заплаціць падарожнай гутаркай. Кажу, у якой я тут справе. „А, ты не паляк? Дык і я не паляк” — хітра ўсьміхаецца стары, пераходзячы на „рускую” мову.

Дзьве найбольшыя сьвятыні Беластоцчыны

гэта Супрасьль і Гара Грабарка. Супрасьльскі Дабравешчанскі манастыр — духоўны цэнтар, роўны Жыровічам. Тут месціцца Дабравешчанская царква, шэдэўр абароннага дойлідзтва. Да 1915 г. тут знаходзілася цудатворная ікона Супрасьльскай Адзігітрыі. У пачатку жніўня 1915 г. яна была адпраўлена ў Маскву і памешчаная ў храме Няскучнага Спаса. Адсюль ікона ў Супрасьль не вярнулася.

Супрасьльскі Дабравешчанскі манастыр быў заснаваны ў 1498 г. у рэзыдэнцыі маршалка літоўскага Аляксандра Хадкевіча ў Гарадку. Аднак ваяводзкі двор быў неспалучальны з манаскім жыцьцём. І ў 1500 г. брація перасялілася на бераг ракі Супрасьлянкі. Адным з самых вядомых настояцеляў манастыра быў архімандрыт Іларыён Масальскі, што актыўна змагаўся супраць Берасьцейскай вуніі. Але з 1631 г. Супрасьль усё-ж трапіў у падпарадкаваньне да вуніецкага мітрапаліта. У 1824 г. супрасьльскія манахі выказалі жаданьне вярнуцца да праваслаўя. У 1915 годзе манахі разам з жыхарамі выехалі ў бежанства. Пасьля ўтварэньня незалежнай польскай дзяржавы мясцовыя ўлады закрылі Дабравешчанскую царкву, а манастыр перайшоў да сьвецкае адміністрацыі. У вайну Дабравешчанская царква была разбураная немцамі.

Наноў манастыр адчынілі толькі ў 1958 годзе, калі ўлады вярнулі вернікам царкву сьвятога Яна Багаслова. У 1984 годзе пачалося аднаўленьне Дабравешчанскай царквы. У 1993-1996 гадах манастыру, нягледзячы на пратэсты Каталіцкага Касьцёлу, вярнулі ўсе будынкі. Просьба аб перадачы манастыру катакомбаў разглядалася з 1997 году й была станоўча вырашаная толькі летась.

Грабарка зная з XVIII ст. Крыжовая гара з чудатворнай крыніцай. Манастыр там дзейнічае з 1947 г. Шматтысячныя паломніцтвы на Грабарку адбываюцца на сьвята Праабражэньня.

Як музыка, як вецер

У будынку япархіі на кніжным развале, між ікон і сьвятых кніжак ляжыць друкаваны ўкраінскай мовай часопіс „Над Бугом і Нарвою”. Гэта сьвецкае выданьне ўкраінскай меншасьці Беластоцчыны. Беларускіх выданьняў там няма. Пік актыўнасьці ўкраінскага руху тут прыпаў на сярэдзіну 1980-х гадоў, калі ў беластоцкіх царквах пачалі зьяўляцца ўкраінскія багаслужбы. Ці гэта было зьвязана з рэальнай патрэбай, ці з украінскім лобі ў япіскапаце, ці з патрэбай дзяржавы „падзяляць і ўладарыць”? Думкі разыходзяцца. Частка ўкраінцаў трапіла на Беластоцчыну ў выніку апэрацыі „Вісла” 1947 году. Але ёсьць украінцы й зь ліку беларусаў. „Тут толькі адзін украінскі паэт — Астап Лапскі, дый яго бацькі пабеларуску гаварылі, — кажа Ян Чыквін. — Іншыя былі хлопцы, у „Ніве” дэбютавалі, а потым заяўлялі, што яны ўкраінцы, а потым прападалі як творчыя асобы. Бо іх вершы бралі, перакладалі на літаратурную ўкраінскую мову, а яны-ж пісалі на дыялектах. Дыялекты — гэта як музыка, як вецер. Калі ёсьць нейкі элемент, падобны

да ўкраінскага, нельга казаць, што гаворка ўкраінская. З такімі праблемамі сутыкаліся малыя народы ў Францыі, Нідэрляндах. Былі спробы пісаць на дыялектах, бараніць малую айчыну. Але як успыхне раз такі інфармацыйны канал, як літаратурная мова, пісаць дыялектам — вялікі крок назад”.

Антон Мірановіч пра:
Беларускую аўтакефалію

Пакуль патрэбы ня бачу. Для аўтакефаліі павінна быць згода ўсіх памесных Цэркваў. Ня можна без Царквы-Маці рабіць аўтакефалію. У Польшчы мала таго, што была незалежная дзяржава, але яшчэ й незалежная царкоўная структура. І сьвятары, і япіскапат ня мелі нічога супольнага з РПЦ. У Беларусі таксама паступова разьвіваюцца незалежныя структуры. Ёсьць мітраполія, сэмінарыі, акадэмія, манастыры. Гэта ўсё вядзе да таго, што, магчыма, калі япіскапат і сабор Беларускага Экзархату захоча, Маскоўскі Патрыярхат пагодзіцца. Беларускі Экзархат ужо амаль незалежны. Ён сам прымае пастановы каго высьвяціць на япіскапа, каго зрабіць намесьнікам таго ці іншага манастыра. Як Каталіцкі Касьцёл цэнтралізаваны, так і Праваслаўная Царква мусіць мець пачуцьцё аднасьці. Усе Цэрквы павінны адна за адну быць адказныя. Цэрквы мусяць мець кантакты — ня так, як ва Ўкраіне, ці між РПЦ і Канстантынопалем.

Нацыянальнае жыцьцё

Для нармальнай працы трэба мець грошы, памяшканьне — а мы ня маем нават памяшканьня пад Беларускі Саюз, карыстаемся з дапамогі другіх устаноў, каб здзіць якую сустрэчу. Людзі, калі бачаць, што няма поспеху, ня дужа ахвотна ангажуюцца ў нацыянальнае жыцьцё. Магчыма, за наступныя дваццаць-трыццаць гадоў колькасьць беларусаў на Беласточчыне паменшыць-

ца, да 50-60 тысяч, але гэта будуць сьведомыя беларусы. Ужо ў час гэтага перапісу 50 тысяч дамагалася паставіць крыжык проці нацыянальнасьці беларус. Бо звычайна перапісчыкі аўтаматычна запісвалі ўсіх палякамі, і толькі запырачыўшы можна было гэта зьмяніць.

Беларусаў-каталікоў

Яны ёсьць, хоць і нямнога. Фэномэн Саколышчыны — вельмі цікавы. Польскі бок прыклаў там вялікія намаганьні, каб пераканаць беларусаў, што ўсе католікі павінны быць палякамі. Аднак, між сабою яны гавораць, што яны тутэйшыя, свае, маюць пачуцьце адрознасьці ад палякаў. А на перапісе гавораць, што яны палякі. Бо католікі. Беларускі ксёндз — такога на Беласточчыне няма. Прыходы каталіцкія абсалджаныя ксяндзамі-палякамі. У 1920-я гады ксяндзоў-патрыэтаў было шмат, хоць бы Адам Станкевіч, ці Леў Гарошка. Яны ня толькі служылі па-беларуску, але й пацярпелі ад архібіскупа, які звальняў іх з працы й пераводзіў на другія прыходы, дзе беларусаў не было.

Антон Мірановіч — гісторык і багаслоў. Прафэсар. Выкладае ў Беластоцкім Унівэрсытэце, на найвышэйшым багаслоўскім сэмінары ў Варшаве, чытае лекцыі па гісторыі Праваслаўнай Царквы ў Грэцыі.

Марыя Савушкіна

Беларуская адукацыя на Беласточчыне

Адукацыя на беларускай мове з’явілася на Беласточчыне пасля вайны, у 1947 годзе. Тады ў беларускае навучаньне было заангажавана 11 тыс. дзяцей. Сёньня гэтая лічба складае каля 3,5 тыс. Дзьве тысячы школьнікаў вучацца ў пачатковых беларускіх школах і гімназіях, каля тысячы — у беларускіх ліцэях. „Гэтыя лічбы можна назваць сымбалічнымі. Наша моладзь на 99% асыміляваная, — кажа Ганна Кандраціук, спэцыяліст у галіне беларускай адукацыі на Беласточчыне. — Паміж сабой моладзь размаўляе па-польску, а асноўным асяродзьдзем беларускай адукацыі стаў бацькоўскі дом”.

У пасляваенныя гады пад „беларускай адукацыяй” разумелася навучаньне ў школах, дзе ўсе прадметы выкладаліся па-беларуску. Сытуацыя зьмянілася ў 1972 годзе. Тады ў школах, дзе навучаліся дзеці зь сем’яў нацыянальных супольнасьцяў, усё навучаньне перавялі на польскую мову. Нацыянальная мова выкладалася асоб-

ным прадметам. У зьвязку з такімі пераменамі праблема беларускага навучаньня пачала абстрацацца. „Усе пачалі казаць, што беларуская адукацыя павінна быць добраахвотнай. А хто пагодзіцца нешта вывучаць добраахвотна?” — гаворыць Яўген Вапа, галоўны рэдактар газэты беларусаў у Польшчы „Ніва”.

Зараз, на думку беларускіх лідараў Беласточчыны, беларуская адукацыя знаходзіцца ў вельмі ўразлівым стане. Яна безабаронная. Няма арганізацыі, якая-б прадстаўляла інтарэсы настаўнікаў і дзяцей, заангажаваных у нацыянальную адукацыю. Няма мэханізму абароны сваіх інтарэсаў падчас канфліктаў. „Беларусы ня ўмеюць, альбо ня хочуць абараняцца. На сёньняшні дзень меншасць пасыўная, а час працуе супраць нас”, — гаворыць Я. Вапа.

Магчыма, корань гэтай праблемы ня ў Польшчы. Вядома, што агульныя настроі ў дыяспары вызначае сытуацыя на духоўнай радзіме, у Беларусі. Факты з найноўшай гісторыі сьведчаць пра гэта. Калі на пачатку 1990-х гадоў пачаўся працэс станаўленьня беларускай дзяржавы, то зацікаўленасьць у беларускай адукацыі на Беласточчыне сярод настаўнікаў і вучняў значна павысілася. Выпускнікі школаў з ахвотай ехалі вучыцца ў беларускія ВНУ. Зараз наадварот — у Беларусі пануе русыфікацыя й гэта адмоўны прыклад для беларусаў замежжа, асабліва для моладзі, якая гадуецца ў беларускіх сем’ях. Нярэдка бацькі чуюць ад сваіх дзяцей: „Навошта нам вучыць гэтую беларускую мову, калі ў самой Беларусі на ёй ніхто не размаўляе, а ў Гародні няма ніводнай беларускай школы”. Гэта моцны аргумэнт.

Акрамя таго, мяжа ўскладняе паездкі ў Беларусь. Рэдкія выезды ў Менск і Гародню арганізуюцца выключна намаганьнямі бацькоў і настаўнікаў, без аніякай падтрымкі з боку беларускай дзяржавы. А які прыклад паказвае сёньняшняя Беларусь беластоцкім школьнікам? Прыяжджаючы, яны чакаюць пачуць на вулі-

цах нашых гарадоў беларускую мову, а замест гэтага чуюць „рускую речь”...

Навучанне ў Беластоку

Падчас апошняга перапісу ў Беластоку, дзе жывуць амаль 300 тыс. жыхароў, каля 8 тыс. чалавек запісаліся беларусамі. Усяго ў беларускай адукацыі ў Беластоку зангажавана каля 150 вучняў. Тут працуе беларускі дзіцячы садок, у школах ёсць шэсць клясаў з навучаннем беларускай мовы, беларуская гімназія, у Беластоцкім Універсітэце адкрыты факультэт беларускай мовы. Асноўны працэс навучання дапаўняе пазашкольная праца: тэатар, танцавальны калектывы, плястычны гурток для дзетак і г.д.

„Польская правінцыя асымілюецца маланкавымі тэмпамі. Сваю ролю ў гэтым мае й працэс вымірання вёсак. Але на гэтым фоне ў Беластоку назіраецца цікавая зьява, — кажа Ганна Кандрацюк. — Большасць бацькоў, якія пасылаюць сваіх дзяцей на заняткі беларускай мовы, самі ўжо асыміляваліся. Гэты факт паказвае, што нягледзячы ні на што, беларускасць не памірае. Гэта дае ўпэўненасць, што ня ўсе хочучы асымілявацца”.

Дзеля таго, каб у школе дзеці вывучалі беларускую мову, бацькі павінны падаць заяву. Калі заяву на навучанне падалі ня менш сямі бацькоў, школа абавязана знайсці настаўніка. Калі дзяцей, жадаючых вывучаць родную мову, менш за сем, то кіраўніцтва навучальнай установы павінна знайсці спосаб далучыць дзяцей да іншай групы. Заява бацькоў неабходная як у звычайных, так і ў беларускіх школах, дзе кожны вучань абавязаны вывучаць мову. Акрамя беларускага навучання, на Беласточчыне вядзецца ўкраінскае, літоўскае й цыганскае нацыянальнае навучанне.

Рэлігійнае выхаванне ў школах

У традыцыі польскага навучання — удзел няўрадавых арганізацыяў у пазашкольнай працы. Грамадзкія арганізацыі прадастаўляюць школьнікам магчымасці валянцёрскай працы, акрамя таго, вядзецца праца, якая

рыхтуе школьнікаў да жыцця і да вырашэння жыццёвых праблемаў. Вялікую ролю маюць заняткі па закону Божаму. Заняткі рэлігіі, праваслаўнай альбо каталіцкай, адбываюцца два разы на тыдзень. Зазвычай іх праводзіць катэхет — чалавек, які мае для гэтага спецыяльную падрыхтоўку і дазвол на працу ў школе.

Для навучання дзяцей рэлігіі бацькі павінны напісаць дэкларацыю аб тым, якой рэлігіі будзе навучацца іх дзіця. Такім-жа чынам — дэкларацыяй, бацькі могуць увогуле вызваліць школьніка ад гэтых заняткаў. Самае істотнае ў гэтым пытанні — жаданьне бацькоў. Статыстыка сьведчыць, што ў гарадах больш дзяцей навучаюцца каталіцкай рэлігіі, у вёсцы — больш праваслаўнай.

Ступені беларускай адукацыі

Пачаць адукацыю дзеці зь беларускіх сем'яў у Бела-стоку могуць з Прадшкольля № 14 з польскай і беларускай мовамі навучання. Калектыў дзіцячага садка рэалізуе праграмы для выхавання дзяцей ад 2 да 6 год. Беларускія групы тут існуюць з 1995 года. Шасьцігодкі вучацца па агульнапольскіх праграмах навучання. Таму зь беларускага прадшкольля ў школы дзеці прыходзяць цалкам падрыхтаванымі.

Падчас заняткаў тут знаёмяцца зь беларускай мовай, культурай і традыцыяй. Адметнасьцю прадшкольля зьяўляецца тое, што бацькі, настаўнікі і дзеці супольна, разам сьвяткуюць царкоўныя і абрадавыя беларускія сьвяты. У традыцыю садка ўвайшлі супольныя выезды за горад, творчыя вечарыны.

Ад самага пачатку працы садка тут быў арганізаваны тэатар „Ад абраднасьці да тоеснасьці”. Асноўная ідэя пастановак — беларушчына. Акторы — дзеці, іх бацькі і настаўнікі. „У сучасным сьвеце нельга адчуць сябе паўнаwartасным чалавекам ня ведаючы сваіх каранёў”, — так лічаць настаўнікі і выхавацелі Прадшкольля № 14.

Выпускнікам дзіцячага садка працягнуць беларускае навучаньне дае магчымасьць базавая школа № 4 г. Бе-

ластока з дадатковым навучаньнем беларускай мовы. Базавае школа ўключае ў сябе навучаньне з 1 да 6 клясы, а таксама нулявую клясу, у якую прыходзяць шасцігодкі. Для навучаньня беларускай мове ў школе ёсьць спецыяльны кабінэт. Яго абсталявалі сваімі сіламі настаўнікі й бацькі. Бацькі дзяцей, якія вучацца беларускай мове, вельмі актыўныя. Яны дапамагаюць у арганізацыі навучаньня, цікавяцца школьным жыцьцём, і, як кажуць настаўнікі, „робяць у тысячу разоў больш, чым консульства й беларускі ўрад разам узятыя”. Кажэ дырэктар школы Зьбігнеў Клімовіч:

— Навучацца роднай мове ў нас маюць магчымасьць дзеці з украінскіх, беларускіх і літоўскіх сем’яў. Мова выкладецца тры гадзіны штотыдзень зь першай клясы. Для бацькоў гэтае навучаньне бясплатнае. Калі бацькі заяўляюць, што іх дзіця будзе вучыць сваю нацыянальную мову, то моўныя заняткі для навучэнца становяцца абавязковымі. Вучань павінен наведваць гэтыя ўрокі. Іншая сытуацыя з заняткамі па рэлігіі — вучань сам, паводле свайго жаданьня, вырашае ісьці на занятак ці не. Дзеці зь беларускіх сем’яў маюць дадатковыя заняткі беларускай мовы, а таксама лекцыі на беларускай мове. На кожным этапе нацыянальнага навучаньня да лекцыяў дадаюцца заняткі па музыцы й плястыцы, але ўсе яны так ці інакш звязаныя зь беларускім навучаньнем.

Мы зьяўляемся рэгіёнам, дзе ёсьць тры найбольшыя нацыянальныя суполкі — літоўская, беларуская, украінская. Але ня толькі. Напрыклад, у нашай школе ёсьць дзеці з Чачні — 8 чалавек, а таксама цыганы. Чачэнцы вельмі кепска гавораць па-польску. Нашая мэта — навучыць іх і даць ім магчымасьці для навучаньня. Таму яны, апроч звычайных лекцыяў, маюць дадатковыя заняткі польскай мовы.

Таксама ёсьць група зь сямі дзяцей цыганскай нацыянальнасьці. Цыганы ў Польшчы не зьяўляюцца нацыянальнай меншасцю ў поўным разуменьні гэтага слова.

Нашыя цыганы вельмі спаліянізаваныя, добра гавораць па-польску. Яны не карыстаюцца сваёй мовай. Таму бацькі й не імкнуцца, каб у школах іх дзецям выкладалі цыганскую мову. Яны хочуць захаваць некаторыя свае традыцыі. Мы можам стварыць для іх такія ўмовы. З цыганамі мы працуем ужо некалькі дзесяткаў гадоў. Дзеці з цыганскіх сем'яў у апошнія часы вельмі ахвотна ходзяць у школу. Для нас яны — звычайныя вучні, як і ўсе астатнія.

І чачэнцы, і беларусы, і цыгане ходзяць у звычайныя клясы, а пасья лекцыяў маюць свае дадатковыя заняткі. Сродкі дзеля гэтай працы школа атрымоўвае зь дзяржаўнага бюджэту.

— **Ці маюць дзеці зь сем'яў нацыянальных супольнасьцяў праблемы ў камунікацыі з аднагодкамі?**

— Я выкладаю матэматыку ў шостаі клясе. На беларускую мову з гэтай клясы ходзіць 9 навучэнцаў з 24. У іншых клясах адны дзеці ходзяць на каталіцкую, другія на праваслаўную рэлігію. У нас ёсьць адзін хопчык-мусульманін. Паводле маіх назіраньняў, у такіх клясах ёсьць толькі адна праблема — кожны хоча быць найлепшым. Я магу сказаць, што ў пытаннях паходжаньня альбо веравызнаньня ніякіх праблемаў паміж дзецьмі няма.

— **Як тут глядзяць на Беларусь?**

— На Беларусь у гэтым рэгіёне ёсьць два погляды. Першы — на афіцыйную ўладу, якую прадстаўляе А. Лукашэнка. Другі — на беларусаў як на людзей. Для нас яны такія-ж самыя як і кожны іншы чалавек. На вуліцах Беластоку, на рынку, у школах ёсьць шмат беларусаў. Кантакт штодзённы. А палітыка сёньня можа быць такая, а заўтра іншая. На міжасабовым узроўні палітыка нічога не мяняе. Беларусы ў Польшчы зараз успрымаюцца так, як палякі ў Эўропе й Амэрыцы. Мы гэта ведаем.

— **Што зьмянілася з уступленьнем у Эўразьвяз?**

— Польшча толькі нядаўна ўвайшла ў Эўразьвяз. Але мы даўно былі да гэтага падрыхтаваныя. Недзе дзесяць

год таму пачалі дзейнічаць правілы, якія надалі нацыянальным меншасцям магчымасць больш актыўна развівацца на тэрыторыі нашага краю. Прыклад гэтага — нашая школа, дзе ўжо 8 год мы навучаем дзяцей беларускай мове. Такая школа толькі адна ў Беластоку, таму вучыцца да нас прыяжджаюць зь іншых мясцінаў.

Выпускнікі школы № 4 могуць працягнуць сваё навучаньне ў гімназіі. У беластоцкай гімназіі трэці год працуюць клясы з навучаньнем беларускай мовы. Дырэктар навучальнай установы пані Сакалоўская гаворыць, што навучаньне распачалося па жаданьню бацькоў. Выхаванцы беларускіх клясаў гімназіі актыўныя й не пакідаюць беларускасці ў школьных сьценах, а штодзень карыстаюцца беларускай мовай у сваіх справах і на адпачынку.

У ліпені гэтага году настаўнікі й навучэнцы гімназіі правялі этнаграфічны летнік „Я нарадзіўся тут”. Тыдзень школьнікі правялі ў Белавескай пушчы. Там узнікла ідэя стварэння творчага згуртаваньня беларускай моладзі „Барацьба”. Удзельнікі „Барацьбы” самі паставілі спектакль. „Тэма спектаклю — стасункі паміж бацькамі й дзецьмі на вёсцы. Праблема ў тым, што дзеці прыяжджаюць на вёску да бацькоў толькі дзеля таго, каб узяць сабе мяса. На мой погляд, вельмі актуальна”, — гаворыць Наталька Швэд, навучэнка гімназіі, дачка вядомага дзіцячага беларускага паэта Беласточчыны Віктара Швэда.

Гайнаўскі ліцэй з дадатковым навучаньнем беларускай мовы — самая вядомая, можна сказаць нават легендарная беларуская навучальная ўстанова ў Польшчы. Зараз беларускай мове тут навучаюцца 174 асобы.

У новым будынку знаходзіцца комплекс школаў — гімназія й ліцэй. У гімназіі навучаюцца дзеці з 13 да 15 гадоў, у ліцэі ад 16 да 19 гадоў. У гімназіі лекцыі па беларускай мове праходзяць тры разы на тыдзень, а ў ліцэі — чатыры. Дадатковая, чацьвёртая гадзіна навучаньня для ліцэйстаў — выключэньне з правілаў. Такая маг-

чымасьць зьявілася дзякуючы ўладам павету, якія прадаставілі фінансаваньне.

Гайнаўскі ліцэй вядомы ня толькі як беларуская навучальная ўстанова. Паказчыкі пасьпяховасьці вучняў лепшыя ў ваяводстве й адны зь лепшых ва ўсёй Польшчы. Таму й конкурс сюды даволі вялікі. У мінулым годзе на 120 месцаў дакумэнты падалі 240 вучняў. Тут жадаюць вучыцца дзеці ня толькі беларускіх бацькоў. „Але калі нехта прыходзіць да нас вучыцца, мы яго не пытаем беларус ён ці паляк”, — гаворыць дырэктар Гайнаўскага ліцэю.

Кіраўніцтва ліцэю шмат робіць для пашырэння беларускай адукацыі й па-за межамі ліцэю. 7-8 год таму выкладчыкі Гайнаўскага ліцэю й гімназіі ініцыявалі сустрэчы з бацькамі ў пачатковых школах Гайнаўкі. Падчас гэтых сустрэчаў настаўнікі пераконвалі бацькоў у тым, што калі іх дзеці будуць вывучаць беларускую мову — гэта добра. Высылкі настаўнікаў мелі плён — калі раней у пачатковых класах беларускай мове вучыліся 4-5 чалавек, то пасля сустрэч з бацькамі навучацца сталі каля 20-30 чалавек. Гаворыць выкладчыца беларускай мовы й літаратуры Гайнаўскага ліцэю Вольга Сянкевіч:

— Проста трэба было гаварыць, што беларуская мова — гэта мова нашых суседзяў, наша родная мова. Бацькі гэта разумеюць і запісваюць сваіх дзяцей на навучаньне. Але агітацыя, ці, дакладней кажучы, матывацыя павінна быць з нашага боку. Вельмі важнай, мяркую, зьяўляецца й матывацыя з другога боку мяжы.

— **Бацькі, якія прыводзяць сваіх дзяцей да вас, на беларускамоўнае навучаньне, зьявляюць далейшы лёс сваіх дзяцей зь Беларусьсю?**

— Не, думаю, што не зьявляюць. Зараз нават няма жадаючых вучыцца ў беларускіх ВНУ. Раней з кожнага выпуску вучыцца ў Беларусь ехала па 15-20 чалавек. А зараз мы заўважаем, што ў Беларусі беларуская мова не ўспрымаецца як народная мова й відавочная даміна-

цыя рускасцьці. Нашая моладзь выхаваная ў больш дэмакратычных абставінах. Яны прывыклі гаварыць тое, што яны думваюць.

На гэты час у кожнай школе ў Гайнаўцы ўведзенае добраахвотнае навучаньне беларускай мове. Самаўрады выдзяляюць сродкі на заробкі настаўнікам беларускай мовы ў памеры аплаты трох гадзінаў на тыдзень. Гэты мінімум прадугледжвае праграма беларускага навучаньня. Бельскае й Гайнаўскае староствы выдзяляюць грошы яшчэ на адну дадатковую гадзіну навучаньня. Некаторыя школы атрымліваюць сродкі на аплату інструктараў, якія працуюць зь беларускімі творчымі калектывамі. У Гайнаўцы ў нацыянальную адукацыю зараз заангажавана 577 школьнікаў. Цікавасць да навучаньня даволі вялікая: напрыклад, у базавай школе ў квартале Юдзянка з 92 вучняў мову вывучаюць 50.

Але, тым ня менш, агульная тэндэцыя беларускага навучаньня ў Польшчы адмоўная. Лік навучэнцаў паволі скарачаецца. Дваццаць гадоў таму беларускай мове навучалася 4 275 чалавек. У верасні 2005 году навучанне роднай мове распачалі 3 521 чалавек.

Алег Гардзіенка

Арарат беларускіх гісторыкаў

У мурах Беластоцкага ўніверсітэту дыхаецца вальней, чым у Беларусі. Пра гэта падумалася, калі мераў я крокамі калідор ля Катэдры Беларускай Культуры, чакаючы Алега Латышонка. А можа дыхаецца вольна таму, што ты там не працуеш.

Свабода выбару

Па той бок мяжы — няма спісу забароненых навуковых тэмаў. Ці не найбольшая ў гэтым цяжкасьць — на пэўную тэму можна не здабыць стыпэндыі. Але ў Беластоку табе ня скажуць, што дасьледаваньне жыцьця жанчынаў у XIX ст. — гэта ненавукова, а вывучэньне нацыянальнага руху падчас другой нямецкай акупацыі — гэта ўсхваленне фашысцкіх памагатых.

Хочаш — дасьледуй нацыянальны рух на Беластоцчыне падчас Другой сусьветнай, хочаш — польскую партызанку ці палітыку польскага ўраду ў дачыненні да нацменшасьцяў і сацыяльны ўціск. І цябе ня будуць ві-

наваціць у ачарненні ідэалаў польскай дзяржавы. Навука не павінна быць служкай ідэалёгіі.

Я раскажваю старшыні Беларускага Гістарычнага Таварыства (БГТ) у Беластоку доктару Алегу Латышонку пра апошнія звесткі з гістарычнага жыцця ў Менску. Ён раз-пораз абхоплівае галаву далонямі й жахаецца: „Божа мой, які маразм”. Так, мінула амаль пятнаццаць гадоў, як ляснула жалезная заслона, на дварэ 2005 год, а мы страшна далёка ад цывілізаванага сьвету нават у гістарычнай навуцы, у адрозьненьне ад нашых суседзяў.

Падрэзаныя крылы

Натуральна, беларускія гісторыкі ў Беластоку таксама сутыкаюцца зь цяжкасьцямі. Ёсьць праблемы падобныя на беларускія. Паводле слоў Алега Латышонка, курс гісторыі Беларусі ва ўнівэрсытэце складае 30 гадзінаў, таму стаўку даводзіцца дабіраць, напрыклад, выкладаньнем гісторыі Вялікай Брытаніі. Але самая галоўная праблема — судовыя разьбіральніцтвы па справе Праграмай Рады Тыднёвіка „Ніва”.

„Падрэзаныя крылы”, — характарызуе сытуацыю Алег Латышонак. Суды не даюць уздыхнуць на поўныя грудзі ды цалкам сканцэнтравана на гістарычных досьледах, „хоць гэта адзінае, што добрае ідзе ў жыцці”.

Доктар А. Латышонак і загадчык Катэдры Беларускай Культуры прафэсар Яўген Мірановіч — Геракл і Антэй беларускай гістарыяграфіі. Толькі ў адрозьненні ад герояў грэцкіх мітаў не ваююць міжсобку, а супольна працуюць.

Яўген Мірановіч — аўтар бэстсэлеру *Найноўшая гісторыя Беларусі* — цягам трох апошніх гадоў дасьледуе палітыку санацыйнай Польшчы ў дачыненні да беларусаў і ўкраінцаў. Кніга мае выйсьці на пачатку 2006 г. Алег Латышонак кажа, што сп. Яўген — матор Беларускага Гістарычнага Таварыства й яго друкаванага органу „Białoruskie Zeszyty Historyczne”: „На Яўгене ўсё трымаецца, ён упарта штурхае наперад справу”.

Яўген Мірановіч расказвае пра апошнія тэндэнцыі гістарычнай навукі ў Польшчы, у прыватнасці пра тое, што ўзрасло зацікаўленне апошнімі гадамі ПНР, трансфармацыяй грамадства, а таксама — хто быў даносчыкам за камунай. Так, нядаўна былі выдрукаваныя спісы „ціхароў” па Мазавецкім ваяводстве. Набралася 26 тыс. прозвішчаў.

На пытаньне, наколькі гэта этычна — друкаваць спісы тайных супрацоўнікаў, сп. Яўген адказвае, што частка грамадзянаў і гісторыкаў настроена адназначна: неэтычна было даносіць на сваіх суседзяў.

На сваім баку

У польскіх і беларускіх гісторыкаў розныя погляды на падзеі XX ст. Для палякаў „цуд на Вісьле” 1920 г. — несумненны прыклад геройства. А якое было стаўленьне ў беларусаў да гэтых падзей? Адны разам з палякамі тварылі „цуд на Вісьле”, другія — у складзе „чырвоных” — неслі рэвалюцыю ў Эўропу. Цывільнае насельніцтва, паводле слоў А. Латышонка, ставілася да вайны індыфэрантна. „Бязладзьдзе было, многія яшчэ не павярталіся зь бежанства. Нацыянальна сьведомыя беларусы, асабліва зь Беласточчыны, ваявалі за БНР у арміі Булак-Балаховіча, адагналі бальшавікоў аж за Мазыр. І былі пасля разброеныя палякамі. Многія балахоўцы разам зь мясцовымі сялянамі потым у 1920-я гады бралі ўдзел у БНРаўскай партызанцы ў Белавескай пушчы”, — так пракамэнтаваў падзеі 85-гадовай даўніны ў інтэрвію менскаму штотыднёвіку „Наша Ніва” А. Латышонка.

Тое-ж тычыць падзеяў 1939 г. Для шараговага паляка падзеі 17 верасьня — відавочная акупацыя краіны. „Саветы ўтыркнулі нам нож у спіну, — казаў мне й колегу-журналісту ў гатэлі швайцар. — Каб не 17 верасьня, мы-б яшчэ пазмагаліся зь немцамі”.

Пры ўсёй павазе да прыемнага, гаваркога сп. Вінцэнтага, ён выказаў погляд тытульнай нацыі. „Беларусы чакалі зьменаў, большасьць праваслаўнага грамадства па-

чувалася прыніжанай. Яно ня мела ні школаў, ні ўстановаў, — кажа Я. Мірановіч. — Таму беларусы ня надта й бедавалі з нагоды прыходу чырвоных. Польская ўлада здавалася ім чужой”. Аднак прыхадні ня спраўдзілі чаканняў. Пачалі сотнямі лавіць мітычных кулакоў, пацягнуліся на Ёсход эшалёны зь дзясяткамі, сотнямі тысяч арыштаваных. Бальшавікі каралі за самую малую віну — і людзі пачалі чакаць новую зьмену ўладаў. „У літоўскіх Дукштах у 1941 г. старыя маліліся, каб пачалася вайна, — кажа гісторык з Варшавы, сьведка тых падзеяў Юры Туронак. — Маліліся, каб прыйшло збаўленьне ад бальшавікоў”.

Палямон „прыйшоў” з Поўдны

Алег Латышонак, што больш як дзесяцігодзьдзе займаўся XX ст., нібы машынай часу перанёсся на некалькі стагодзьдзяў у мінулае. Цяпер піша дысэртацыю пра пачаткі беларускай нацыянальнай ідэі — „той час, калі ідэя была, але не было нацыі”. Ён упэўнены: Беларусь можна разглядаць тады, калі ейныя насельнікі пачынаюць сябе дэкляраваць беларусамі. Так, першым чалавекам, які лічыў сябе беларусам, быў кальвініст, пісьменнік Салямон Рысінскі (1560-1625). У іматрыкуляцыйных актах унівэрсытэта Альтдорфа ён запісаў сябе беларусам (леўкарусам).

Іншы прадмет пошукаў — разьвянчаньне міту пра Палямона. Усе памятаем легенду, што Палямон уцёк з Рыму, ратуючыся ад Нэрона. Праз Паўночнае мора й Балтыку трапіў на тэрыторыю сучаснай Літвы.

Алег Латышонак даказвае, што Палямон насамрэч існаваў, але быў... царом эліністычнай дзяржавы на беразе Чорнага мора. Зваўся ён Палямон II і быў нашчадкам Мітрыдата VI Эўпатора. Менавіта яго імя адшукаў у працах Страбона й Тацыта ананімны аўтар XVI ст. і стварыў геніяльную літаратурна-гістарычную містыфікацыю, прымусіўшы літоўцаў паверыць у рымскае паходжаньне сваіх князёў. Але як добры майстар дэтэктыва ана-

німны аўтар пазначыў коды, па якіх вылічваецца містыфікацыя. Адна з іх — грэцкае імя. Палямон, сярод іншага, — марскі грэцкі бог, патрон маракоў.

У пошуках Дзядоў

Зь бібліятэказнаўцам і філэлягам Гражынай Харытанюк я пазнаёміўся ўлетку 2001 г., калі ў рамках летняй міжнароднай школы Цэнтральна-Ўсходняй Эўропы ОВТА мы запісвалі ўспаміны людзей у Гайнаўскім павеце. Праектам кіравала экс-пасол Польшчы ў Беларусі прафэсар Альжбэта Смулкова. Але душой летняй школы стала Гражына. Ейная ветлівая ўсмешка, жарты, гатоўнасьць прыйсьці на дапамогу кожнаму неафіцыйна зрабілі маладую прыгожую дзяўчыну галоўнай асобай школы.

У адрозьненне ад мяне, Гражына прайшла ўсе этапы школы. Пабывала таксама на польска-літоўскім, беларуска-ўкраінскім, беларуска-літоўскім памежжы. Палявыя даследаваньні праводзіліся нават у Горках (Магілёўшчына) на мяжы з Расіяй. „Гэта была ці не найцікавейшая сэсія”, — зазначае Гражына.

Вынікам некалькіх гадоў працы мусіць стаць грунтоўная праца, прысьвечаная памежжы — куды ўвойдуць як аналітычная частка, так і ўспаміны людзей.

„Асабістае” навуковае зацікаўленьне магістра Г. Харытанюк — абрад „Дзяды” ў этнасацыялягічным і філялягічным кантэкстах. Тэма дысэртацыі — стары абрад у дакумэнтах, літаратуры (перад усім у Адама Міцкевіча), а таксама палявых досьледах.

Гражына аб’ездзіла ўсю Беларусь — і ў адзіночку, і ў экспэдыцыях — ад Гарадзеншчыны да ўсходняй Магілёўшчыны. „Адзінае месца, дзе я не была, гэта паўночны ўсход — Віцебшчына”, — кажа Гражына.

„Як людзі ўспрымаюць прыезд навукоўца?” — „Абсалютна нармальна. Галоўнае правіла — дасьледчык мусіць ставіцца да чалавека не як да інфарматара, а як да суразмоўцы”.

Крамола на мяжы

На жаль, не ўдалося пагаварыць зь Ірэнай Матус і Аленай Глагоўскай. Першая мела сямейныя праблемы, другая прыхварэла й не прыехала на лекцыі з Гданьска ў Беласток. А. Глагоўская так і жыве між двума гарадамі. Асноўнае месца пражывання — горад на Балтыцы, галоўнае месца працы — Беласток, куды прыязджае на два-тры дні кожны другі тыдзень месяца.

Затое ўдалося пагутарыць зь ейным калегам Вячаславам Харужым, сябрам БГТ ды чальцом рэдакцыі штотомсячніка „Czasopis”. Веслаў выкладае гісторыю ў ліцэі, а даследаваньнямі й выдаваньнем кнігаў займаецца ў вольны час. У рамках працы ў ліцэі разам з навучэнцамі бярэ ўдзел у міжнародным конкурсе „Блізкая гісторыя”. Відаць, Вячаслаў — добры педагог. Інакш як тады патлумачыць, што ягоня выхаванцы пастаянна бяруць другое месца ў досыць складаным масавым конкурсе?

А. Глагоўская й В. Харужы працуюць разам, выпускаючы й рэдагуючы кнігі. Наступны праект — выданьне ліставання беларускага дзелча, ураджэнца Браслаўшчыны Мар’яна Пецюкевіча. Актывіст нацыянальнага руху ў Заходняй Беларусі, дырэктар музея імя І. Луцкевіча, у 1949 г. ён быў арыштаваны саветамі й асуджаны на 25 гадоў. *Кара за службу народу* — так назваў Пецюкевіч мэмуары, што выйшлі чатыры гады таму ў выдавецтве БГТ. „Ліставаньне” мусіць стаць 28-й кнігай БГТ, што выдаюцца ад 1994 г. Дарэчы, найбольш актыўна манаграфіі друкаваліся ў 1990-х, калі выйшла 18 кніг.

Між іншым, праз некалькі дзён па маім вяртаньні ў Беларусь, у трох беларусаў, што кіраваліся ў Менск, канфіскавалі кнігі БГТ — *Наш радавод. Палякі й беларусы: дыялог культур*, *Успаміны* Анелі й Веранікі Катковіч, М. Пецюкевіча, нарысы Сакрата Яновіча. Падстава — невядомая. На памежжы нават прасілі кніганошаў перакласьці зь беларускай назвы кнігаў, якія забралі на экспэртызу. „Відаць, рэжым баіцца нашых кнігаў. Нас

гэта пераконвае, што наша праца патрэбная”, — напісаў мне ў электронным лісьце В. Харужы.

Праўда пра СБМ

Расказ пра беларускіх гісторыкаў Польшчы быў бы няпоўным без аповеду пра доктара Юрыя Туронка. Напісаная ў 1990 г. і выдадзеная па-польску, а ў 1993 г. па-беларуску ягоная *Беларусь пад нямецкай акупацыяй* да гэтага часу трымаецца ў сьпісе беларускіх бэстсэлераў. І калі эпізадычна зьяўляецца на кніжных развалах у Мінску, прадаецца за шалёныя грошы.

Сумна, але навукоўцы ў метраполіі нічога за гады незалежнасьці не стварылі не тое, што вартага, а падобнага на кнігу Ю. Туронка. Відаць, насьпеў час перавыдаць кнігу, пагатоў Юры Браніслававіч сам зазначае, што некаторыя разьдзелы перапрацаваў бы — зьявіліся новыя факты, некаторыя рэчы састарэлі.

Аднак сёньня ён сканцэнтраваны на іншым — канчае працу над кнігай пра Саюз Беларускай Моладзі (1943—1945). Манаграфія будзе распавядаць пра дзейнасьць арганізацыі як у Беларусі, так і Нямеччыне.

Юры Браніслававіч кажа, што кніга можа не спадабацца й тым, хто цягам некалькіх дзесяцігодзьдзяў бэціў СБМ, і тым, хто яго ўсхваляў. Гэта будзе аб’ектыўная ацэнка таго, чым быў для гісторыі й кожнага яго ўдзельніка СБМ. Удзел у арганізацыі моцна паўплываў на далейшы лёс ягоных сябраў. Адным за сяброўства ў СБМ давалі 10 год турмы, іншыя нават на эміграцыі баяліся прызнацца, што былі ўдзельнікамі Саюзу. Трэція атрымалі ў СБМ моцны зарад беларушчыны й спрычыніліся да заснаваньня безьлічы беларускіх суполак у Вольным Сьвеце.

У *незалежнай Беларусі* ўжо чакаюць кнігі. У сучаснай — яе чакае шквал крытыкі афіцыйных гісторыкаў, бо манаграфія пойдзе ў разрэз з „генэральнай лініяй партыі”. Маўляў, як можна такое выдаваць? Але факт ёсьць фактам. Кніга Ю. Туронка здольная пахаваць сотні кні-

гаў-мітаў пра рэспубліку-партызанку. Так было й зь *Беларуссю пад нямецкай акупацыяй*. Багата крытыкі, але ніхто ня здолеў напісаць рэцэнзіі, дзе-б раскрытыкаваў аўтара. Не было чым пярэчыць.

Далёка наперадзе нас

Пры канцы 1990-х гадоў Беласток падаваўся для нас — жыхароў метраполіі — беларускім гістарычным П'е-монтам, а працы тамтэйшых гісторыкаў-беларусаў былі перадавой гістарычнай думкай. Артыкулы ў „Беларускім Гістарычным Зборніку” служылі ўзорам: вось так пішуць навуку не абцяжараныя ідэалогічнай задухай мясцовыя гісторыкі.

Калегі зь Менску, Горадні, Берасця ехалі ў цэнтр Падляшскага ваяводства на канфэрэнцыі й для таго, каб адчуць, што гэта такое — займацца гісторыяй *не на заказ*. Некаторых немагчыма было пазнаць. Падчас дакладаў яны казалі такія рэчы пра БССР, акупацыю Заходняй Беларусі ў 1939 г. і перыяд нямецкай акупацыі, што на аналягічных канфэрэнцыях у Мінску казалася цішком, у курылцы.

Здавалася, ну нічога, вось мы — маладзейшыя — аперымся, станем на ногі й пакажам, што можам пісаць ня горай. Ня сталі. Толькі ідэалогічнай задухі за апошнія гады яшчэ пабольшала. Дый колькі ў нас, у Беларусі, было таго гістарычнага рэнэсансу?

Беларускі „Беласток” жыве ў незалежнасці ад 1990 г. Таму тут і сапраўды дыхаецца вальней. Гэта Арарат беларускіх (метрапольных) гісторыкаў. Ён знаходзіцца за мяжой, хоць і бачны зь любога беларускага ўніверсітэту. Але гэта наш Арарат.

Зьміцер Дзядзенка

Стыгма беларускасьці

Галоўны рэдактар газэты „Ніва” Яўген Вапа кажа, што раней Польшчай кіравалі „левыя” беларусы, а цяпер пачынаюць кіраваць беларусы „правыя”: „Бацька Цімашэвіча родам з-пад Ваўкавыску, у Кваснеўскага маці з Глыбоччыны. Сям’я цяперашняга прэм’ера Марцінкевіча родам з Усходняй Беларусі, ад бальшавікоў уцякла пад Ліду. Качынскі прызнаўся, што ягоны дзед працаваў на чыгунцы ў Баранавічах. Як казаў яшчэ Пілсудскі, палкі ня ўмеюць кіраваць Польшчай”. Адно што, кажа Вапа, беларусам Польшчы ніякай карысьці ад „беларускай” улады няма.

Сапраўды, беларускую мову на вуліцах Беластоку можна пачуць яшчэ радзей, чым у Менску. Беларускія вёскі на Беласточчыне стаяць нешматлюдныя: жывуць там пераважна старыя. Гісторык Яўген Мірановіч кажа: „Большасьць беларусаў Беласточчыны жыве ў гарадах і мястэчках — Беластоку, Бельску, Гайнаўцы. Лепшая моладзь паехала ў горад, каб пакінуць вёску, якая атаясамлівалася зь бядой, цяжкой працай. Працавалі 8 гадзінаў, жылі пару гадоў па кутах і атрымлівалі кватэры

па 30-40 квадратных мэтраў. Гэта была мэта, якой дасягнулі людзі: лепшае жыццё, лёгкая праца. У вёсках засталіся пэнсіянеры. Ім цяжка пераехаць у Беласток, бо яны не прызвычаеныя да гэтага жыцця. Яны маюць невялікія пэнсіі ў 150-200 даляраў: маючы сваю хату, сваю бульбу, можна неяк пражыць”. Сапраўдных гаспадароў, фэрмераў — 1-2 на вёску!

У суседніх зь беларускімі польскіх гмінах насельніцтва больш. І жывуць там людзі больш маладыя. У чым прычына? Мірановіч лічыць, што віной тут палітыка, якую праводзілі польскія ўлады ў 70-х гадах: „У 70-х гадах на 1 000 жыхароў усходніх гмінаў інвэстыцыяў у інфраструктуру: пабудову дарог, разьвіццё школьніцтва, мэдычнае абслугоўваньне — было прыблізна ў 3-4 разы менш, чым у заходніх гмінах ваяводства. Гэтая інфраструктура была на захадзе ваяводства — там людзі й заставаліся, дзе былі дарогі, умовы для жыцця, месцы для працы. У беларускіх вёсках не было ніякай перспэктывы. Людзі бачылі, што можна выехаць сям’ёй у Беласток, папрацаваць троху і зажыць нармальна — дык яны і ўцякалі.

Была і такая палітыка ў 70-я гады, каб прывезьці ў беларускія вёскі асаднікаў з Цэнтральнай і Заходняй Польшчы. У беларусаў не было магчымасьці купіць трактар, машыну ў гаспадарку. Асаднікам жа давалі ўсё. Яны бралі машыны, пару гадоў спрабавалі трымаць зямлю, але ўрэшце зьяжджалі. Нашыя сяляне куплялі ў іх машыны ў 3-4 разы даражэй, бо іх не было ў вольным доступе. Такі парадокс камуністычнай гаспадаркі. Так асаднікі атрымлівалі крэдыт, прадавалі самаход, аддавалі крэдыт і яшчэ куплялі сабе кватэру ў Беласток”.

Тыя, хто жыве ў гарадах, беларускай мовай публічна не карыстаюцца. Не таму што асыміляваліся, а таму што не рызыкуюць вылучацца з асяродзьдзя. Сакрат Яновіч кажа, што асыміляцыйныя працэсы ня так даймаюць, як неталерантнасьць навакольных: „Неталерантнасьць моцная. Палякі хваляцца сваёй талеранцыяй. Але калі

я ў Варшаве, Кракаве ці Шчэціне, я ня думаю, што я беларус. А Беласток — горад вельмі халопскі. Тут няма мовы пра талеранцыю. Беласток ёсьць неталеранцыйным, ультракаталіцкім горадам”.

Я. Вапа ў сваіх выказваньнях больш радыкальны: „Талерантасьць — ужо анахранізм. Мы мусім гаварыць пра партнэрства. Калі Беласток полікультурны горад, я-б хацеў пачуць тут беларускую мову нароўні з польскай. У Горадні можна пачуць на вуліцах, беларускую, польскую, расейскую. І ніхто не зважае на гэта. А ў нас ба-яцца! Талеранцыя ў нас такая: твая беларускасьць можа быць толькі справай прыватнай, а не публічнай. А беларуская меншасьць хоча быць гаспадарамі на сваёй зямлі. Мы такія-ж грамадзяне гэтага краю і рэгіёну, з такімі-ж правамі. Трэба, каб людзі адчулі, што беларуская мова можа быць ня толькі хатняй, але й публічнай”. Зрэшты, улады гэта пакуль што не абыходзіць: на запрашэньне ўзяць удзел у „круглым стале” па праблемах беларускай мяншыні, зладжаным беластоцкай рэдакцыяй „Gazety Wyborczej”, яны не адгукнуліся.

Што праўда, няма салідарнасьці і ў беларускім асяродку. Пасол Сойму ад „лявіцы” Яўген Чыквін (апрача яго ў Сойме ёсьць яшчэ 2 прадстаўнікі нацмяншыняў — абодва ад немцаў) лічыць, што нацыянальныя праблемы хвалююць толькі інтэлігенцыю: „Тыя, хто называе сябе «рускімі» ці «тутэйшымі», ня хочуць адрознівацца ад навакольных. Польская культура больш выгадная, больш прывабная, больш распаўсюджаная. Беларускаясьць — гэта стыгма, яе хаваюць як фізычнае калецтва”. Зрэшты, такая мімікрыя многім усё адно не ўдаецца. Я. Чыквін кажа, што ў пасольскай працы сутыкаўся з выпадкамі звальненьня з працы па нацыянальных і рэлігійных прычынах — і ў 90-я гады, і цяпер. Зь іншага боку, пасол бачыць у гэтай сытуацыі й віну саміх беларусаў: „Мы занадта схільныя падкрэсьліваць сваю асаблівасьць і замыкацца ў сваім коле”.

Скончыліся „тутэйшыя”

Калі ня мова, дык што? Другім „маркерам” беларусаў выступае праваслаўе. Я. Чыквін перакананы: „Найпершым для людзей ёсць жаданьне хадзіць у царкву”.

Аднак прафэсар Мірановіч кажа, што сацыялягічныя досьледы польскіх сацыёлягаў сьведчаць: 75% праваслаўных беларусаў у вёсках называюць сябе ўжо палякамі. Сам гісторык рабіў дасьледаваньні ў 1983 г.: „У мяне атрымлівалася, што пад 30% праваслаўных называлі сябе палякамі, пад 40% называліся „рускімі” (па веры — „рускай веры”) і 27% — беларусамі. Дасьледаваньні Інстытуту Сацыялёгіі паказалі, што „беларусаў” застаўся такі самы адсотак — пад 27%, але зьнікла катэгорыя „рускіх”, „тутэйшых”. Засталіся толькі „палякі”. Людзі, якім тоеснасьць вызначала толькі вера, былі прыцягнутыя польскай культурай. Перапіс 2002 г. адназначна паказаў 46 тыс. беларусаў на Беласточчыне ды 1,6 тыс. далей у Польшчы. Хаця мы лічым, што найменей 200 тыс. людзей тут павінна быць беларускага паходжаньня. З маёй вёскі збольшага выехалі ў Беласток як беларусы. Але яны пажаніліся, ходзяць у касцёл і ня хочуць павяртацца. Уцякаюць, бо гэта перашкаджае. Яны ўжо ўвайшлі ў зону іншай культуры і нічога ня хочуць мець супольнага са сваімі каранямі”.

У такой сытуацыі не ратуе нават рэлігійная прыналежнасьць. Вернікі папросту мяняюць канфэсію. Палова з тых, хто выехаў у Беласток, кажа Я. Мірановіч, вячаецца ў касцёле: „Зьмяшаныя сужэньствы, якія вячаюцца ў царкве, дзяцей усё-ж хрысьцяць у касцёле. Алег Латышонак рабіў дасьледаваньне: палічыў колькасць паховінаў у праваслаўнай царкве, вячаньняў і хрышчэньняў. Яму атрымалася недзе ў год у тры разы больш паховінаў, чым хрысьцін, і ў два разы больш вячаньняў, чым людзей, хрышчаных у царкве. Памірае праваслаўных столькі-ж, як і католікаў. Але вячаньняў ёсць толькі 8%, а хрышчаных — толькі 4% ад католікаў. Гэта паказвае, як хутка ўсё замяняецца”.

Пэсымізм Я. Мірановіча падмацоўваецца адсутнасцю беларускамоўнай сыстэмы асьветы, сыстэмы культурніцкіх устаноў: „Думаю, зьмены, якія ідуць цяпер, скончацца на працягу аднаго-двух пакаленьняў. Застанецца жменька інтэлектуалаў, якія будуць сустракацца ў сваім вузкім коле, гаварыць, успамінаць... Але гэта ёсьць лёс эмігранцкай супольнасьці, якая будзе пастанна між сабой сварыцца — усе эмігранты сварацца”.

„Пятая калёна” Лукашэнка?

Пачуцца эмігрантам на радзіме, у краі, дзе жылі твае бацькі й дзяды — крыўдна й абразьліва. І надзеяў на паляпшэньне стану рэчаў прафэсар Мірановіч ня бачыць. Нават уступленьне Польшчы ў Эўразьвяз нічога не мяняе — дарма што ЭЗ спрыяе нацыянальным мяншыням. „Працэс уваходжаньня ў Эўразьвяз быў спрыяльным: дзяржава выконвала нейкія ўмовы, безь якіх быў бы ўскладнены працэс уваходжаньня. Гэта быў спрыяльны час. Але пасля ўступленьня пачаліся нашыя праблемы. Выглядае так: працэс уваходжаньня ў Эўразьвяз завяршыўся і ўлады зразумелі, што можна дазволіць сабе свабоду”, — канстатуе гісторык. Менавіта ў той час узьнікла крымінальная справа, паводле якой пад сьледствам апынулася кола беларускіх актывістаў, якія апякуюцца выданьнем „Нівы”: іх зьвінавацілі ў грашовым махлярстве. Такі вынік глядзіцца вельмі кантрастава на фоне таго, што атрымалі падчас уваходу ў ЭЗ іншыя мяншыні — нямецкая (яна мае нацыянальнае самакіраваньне ў гмінах, падтрымку з боку Нямецчыны), літоўская (таксама нацыянальнае самакіраваньне, дом культуры, апеку Літвы). Прафэсар Мірановіч прыводзіць іх як дадатны прыклад міждзяржаўнай супрацы: „Вялікай пашанай яны карыстаюцца пры дачыненні паміж дзяржавамі: мы будзем, маўляў, спрыяць вашым, а вы — нашым! Тое самае і з украінцамі: яна часта ёсьць пасярэднікам у міждзяржаўных кантактах”.

Спрыяльным пэрыядам ён называе пачатак 90-х і цёплым словам згадвае Яцка Кураня — „чалавека прыхільнага да нацыянальных меншасцяў, дзеяча апазыцыі. І сапраўды, ён быў пасярэднікам паміж нацыянальнымі меншасцямі”. Пачатак 90-х — час афармлення й беларускай дзяржавы. Кожны, хто займаўся палітыкай на Беластоцчыне, разумеў, што на ўсходзе ёсць партнэр. Цяпер беларуская дзяржава мае асаблівыя нацыянальныя ды палітычныя погляды. Расплачванца за гэта дэводзіцца беластоцкім беларусам.

„Нас успрымаюць як прадстаўнікоў нацыі, якая пайшла ў нейкі іншы бок. Да беларусаў ставяцца як да часткі вялікай Беларусі. Гэтага не гавораць, але бачаць нас як частку таго народу, які выбраў Лукашэнку”, — канстатуе Я. Мірановіч.

Апошнім разам „пятую калёну Лукашэнкі” спрабавалі „прыціснуць” у сувязі са скандалам вакол Саюзу Палякаў Беларусі. Беларуская супольнасць у Беластоку выказалася ў падтрымку Анжалікі Борыс (у тым ліку і ў „Ніве”), але некаму гэтага падалося замала. Патрабавалася дэманстрацыя ляльнасці — публічныя лісты з пратэстамі. „Штосьці такое нездаровае, прыкрае! Штосьці ад шантажу: ты мусіш выказацца, мусіш пратэставаць, нібы ня можаш свайго слова сказаць!.. Гэта прыніжае”.

Беларускія актывісты кажучь, што супраць іх пачалася сапраўдная кампанія шальмавання. У прэсе зьяўляліся артыкулы, дзе мясцовую беларускую эліту называлі псыхічна хворымі людзьмі. Ананімныя чытачы „Gazety Wyborczej” пісалі, што ўсе беларусы — банда Лукашэнкі. Прапаноўвалі, каб усе беларусы ўцякалі. Многім гэта нагадала паваенныя гады. Першы рэдактар „Нівы” Георгі Валкавыцкі згадаў, як польскія банды палілі ў той час беларускія вёскі, змушаючы жыхароў выяжджаць за ўсходнюю мяжу. Дзе беларусаў было шмат і жылі яны кампактна, там чапаць баяліся. А дзе няшмат, дык выразалі, бывала, нават цэлымі вёскамі...

За нашу і вашу Беларусь!

Атаясамлівацца зь Беларусьсю Лукашэнкі беластоцкія беларусы ня згодныя. Але надзеі на рэнэсанс нацыянальнага руху ўсё-ж звязваюць зь беларускай дзяржавай. Беларускай ня толькі па назьве, але й па духу. Што праўда, нават у цяперашняй Беларусі захоўваецца там-сям беларускае навучаньне, ёсьць беларускамоўныя тэатры. „А тут дзяржава польская!” — жорстка й катэгарычна абразвае Я. Мірановіч. І гэтая дзяржава вядзе палітыку на карысьць пануючай нацыі, а не мяшчыняў.

Ці пройдзены Рубікон, за якім няма вяртаньня да паўнацэннага жыцьця беларускай мяшчыні на Беластоцчыне? Ці ўсё-ж дапамогуць ёй магчымыя дэмакратычныя зьмены ў Беларусі? Пачуўшы гэтае пытаньне, прафэсар Мірановіч сьмяецца: „Гэта футурыстычнае пытаньне, бо не відаць, каб у Беларусі былі нейкія зьмены. Але гэта напэўна будзе вялікая надзея! На пачатку 90-х людзі вучыліся беларускай мове, бо была суседняя краіна Беларусь. Гэта быў не Савецкі Саюз, не Расея, а Беларусь, і з гэтым усе лічыліся. Беларускае мова лёгкая для вывучэньня.

Ёсьць сьвядомасьць прадпрымальнікаў, што там можна рабіць бізнэс, але-ж трэба ведаць мясцовыя правілы дарожнага руху, мясцовае заканадаўства. Людзі вучыліся Беларусі! Горадня — за 60 км: гадзіна дарогі! Можна паехаць туды, паглядзець і вярнуцца назад. Гэта было тэарэтычна, але пачынала станавіцца рэальным: лічылі, што тут будзе нейкі рух. Людзі адчулі, што мінуў Савецкі Саюз, што мяжа была адкрыта. І сотні, тысячы людзей прыяжджалі. Беласток атрымліваў сотні кіляграмаў даляраў! Мяшкі даляраў укідвалі ў Беласток! Гэта азначала новыя будынкі, новыя прадпрыемствы. Беласток квітнеў: за пару гадоў ён расквітнеў як агарод на вясну. Людзі адчувалі, што ёсьць суседняя краіна, і ад гэтага ёсьць карысьць”.

Беларуская мяншыня на Беласточчыне не займаецца пражэкцёрствам: яны рэалісты. Яны хочуць жыць у эўрапейскай краіне, але ведаюць, што належнае жыццё ім можа гарантаваць толькі дэмакратычная Беларусь па той бок мяжы.

КАМУНІКАТ.ORG